

Adriaens, P., & De Block, A. (2015)

Born this Way

Een filosofische blik op wetenschap en homoseksualiteit

Tielt: Lannoo Campus, 263 pp.

Dany Baert*

Twee filosofen die zich buigen over het thema homoseksualiteit; het hoeven niet altijd aartsbisschoppen, pausen of mullah's te zijn. Daarmee bedoel ik dat het maatschappelijk debat over een kwestie zoals homoseksualiteit gedomineerd wordt door levensbeschouwelijke, meestal religieus geïnspireerde en ideologische posities. De auteurs stellen zich tot doel om vanuit een filosofische optiek vooral het wetenschappelijk discours over homoseksualiteit te belichten. Hun motieven om zich juist over dit thema te buigen formuleren ze niet expliciet. Wel geven ze aan welke evoluties op diverse wetenschapsgebieden hen stimuleerden om zich wetenschapsfilosofische vragen te stellen. Eén daarvan is 'het gerucht dat er zoiets bestaan als homo-genen en dat een aantal van die genen wellicht afkomstig zijn van moederskant' (p. 8). Een ander motief ligt in de moederlijke vruchtbaarheidshypothese: 'In de voorbije jaren hebben een aantal evolutiewetenschappers aangetoond dat vrouwelijke verwanten van mannelijke homoseksuelen, zoals moeders en tantes, gemiddeld meer kinderen hebben dan vrouwelijke verwanten van mannelijke homoseksuelen. De drijfveer

* Gepensioneerd klinisch psycholoog/psychotherapeut. Hij was van 1983 tot eind 2014 werkzaam bij de Interactie-Academie.
E-mail: dany.baert1@telenet.be

van zulk onderzoek is dat homoseksualiteit vanuit evolutionair perspectief een paradox lijkt: hoe kan homoseksualiteit blijven bestaan als homoseksuelen zich niet voortplanten? Een mogelijk antwoord op die vraag is dat de lage vruchtbaarheid van mannelijke homoseksuelen gecompenseerd wordt door de verhoogde vruchtbaarheid van hun moeders en tantes. Op die manier kunnen homo-genen zich alsnog verspreiden in een populatie.’ (p. 8). Adriaens en De Block behoren tot het docentenkorps van het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte te Leuven, zijn beiden specialist in filosofische analyses van wetenschappelijk onderzoek, meer bepaald op het terrein van (citaat uit de achterflap): ‘geestesziekte, seksuele perversies en homoseksualiteit’. Zij betrekken daarbij drie disciplines: wetenschapsgeschiedenis, wetenschapsfilosofie en moraalfilosofie. Dat toont meteen een – door henzelf toegegeven – beperking van hun onderzoek: andere disciplines, zoals de psychologie, komen weinig of niet aan bod en dat vond ik soms jammer, temeer daar ze voorbijgaan aan enkele ook buiten de psychologie bekende principes, methoden en theorieën; ik verwijs daar verder in mijn bespreking concreet naar. Deze opmerking is maar een van de weinige punten van kritiek op hun boek; het mag er voor het overige zeker zijn, omwille van zijn originele, minder gangbare optiek, de gedegen analyses van wetenschappelijk werk en hun goed doordachte kritische lezing van courante opvattingen en de daarbij horende maatschappelijke praktijken. Het valt immers op, dat noemde ik al, hoe de literatuur en het onderzoek rond homoseksualiteit allerm minst gedomineerd wordt door filosofen. In de literatuurverwijzingen en noten bij het boek vinden we overwegend biologen, medici, genetici, seksuologen, zelfs geologen en fysici. Een filosofische blik op de geschiedenis van het denken over homoseksualiteit vind ik dan ook een aanwinst.

In hun historisch overzicht proberen de auteurs antwoorden te inventariseren op een paar fundamentele vragen die je als wetenschaps- en moraal-filosoof, maar ook als leek kunnen bezighouden. Eerst en vooral is er de vraag of homoseksualiteit aangeboren is. Deze vraag is niet nieuw, maar ik kan me niet van de indruk ontdoen dat juist het antwoord op deze vraag ten grondslag ligt aan veel maatschappelijk debat. Zelfs in de doctrine van de Katholieke Kerk zien we stilaan het besef doordringen dat homoseksualiteit als conditie geen keuze is; zij concentreert zich nu op pastoraal vlak

vooral op een mengeling van acceptatie van homoseksualiteit als gegeven enerzijds en de plicht om zich van elke seksuele activiteit te onthouden anderzijds (RK documenten, 2014).

Bij de studie van de vraag naar het ontstaan van homoseksualiteit komen biologie en evolutieleer om het hoekje kijken. Twee onderzoeksvragen worden dan of homoseksualiteit ook bij dieren voorkomt, en of we kunnen spreken van een evolutionaire paradox. Kort geformuleerd komt die hierop neer: hoe kan het dat een seksuele voorkeur en de daarbij horende praktijk, die in essentie niet op voortplanting gericht is, zich ondanks dit gebrek aan voortplanting toch generatie na generatie blijft manifesteren? Een tweede leidraad in de studie betreft de veelvormigheid of meervoudigheid van homoseksualiteit: 'Het is ook duidelijk dat deze geaardheid niet bij iedereen op dezelfde manier tot stand komt.' (p. 11) Volgens de auteurs is er niet zoiets als een biologische essentie van homoseksualiteit. En bovendien betekent meervoudigheid dat homoseksualiteit een enorme variabiliteit laat zien op het niveau van de individuele psychologie en gedrag. Mensen die zich op een of andere manier homoseksueel gedragen 'worden niet altijd gedreven door een homoseksueel verlangen' (p. 12).

Een tweede beperking die de auteurs vermelden, naast het feit dat ze slechts drie wetenschapsgebieden bestrijken, is dat het boek bijna uitsluitend over mannelijke homoseksualiteit gaat; er gebeurt kennelijk veel meer wetenschappelijk onderzoek over mannelijke dan over vrouwelijke homoseksualiteit. En dat onderzoek is vooral in handen van mannen, zo zeggen de auteurs. Ten tweede 'wijken de bevindingen over homoseksualiteit bij vrouwen sterk af van de bevindingen over mannelijke homoseksualiteit. Wat bekend is over het ene fenomeen mag dus niet zomaar geprojecteerd worden op het andere' (p. 12). En ten derde, steeds volgens de auteurs, 'zijn er heel wat studies die suggereren of aantonen dat biologische factoren een grotere invloed uitoefenen op mannelijke homoseksualiteit dan op vrouwelijke homoseksualiteit' (p. 13).

Een inleidend hoofdstuk behandelt de vraag in hoeverre homoseksualiteit aangeboren is (zie de titel van het boek, *Born this Way*). Een typisch filosofische reflex is het deconstrueren van het concept 'aangeboren'. Is 'aangebo-

ren' een synoniem van 'natuurlijk', van 'aard van je constitutie'? Betekent het 'aanwezig vanaf de geboorte', 'niet aangeleerd', 'erfelijk', 'onveranderlijk'? Tal van thematische aspecten, opgeroepen door al deze vragen, passeren de revue. Bijvoorbeeld het feit dat spreken over iets wat aangeboren is, zonder te refereren aan een omgeving waarin iemand zich ontwikkelt, wetenschappelijk waardeloos is; bovendien is het volgens de auteurs ondoenbaar om te bepalen volgens welk percentage homoseksualiteit door de 'natuur', dan wel door de 'omgeving' wordt veroorzaakt. Dit is een van de punten waarop de auteurs de psychometrie ter hulp hadden kunnen roepen, met name om te zien of hier iets zinvol over gezegd kan worden via onderzoek op basis van factoranalyse. De auteurs gaan dit debat helaas niet aan. De auteurs hebben namelijk een goed argument wanneer ze zeggen dat wetenschappers zich doorgaans erg bewust zijn dat het onzin is 'te beweren dat de homoseksualiteit van een individu voor 10 of 50 of 80 procent genetisch is' ... '– maar hun resultaten worden vaak wel op een dergelijke manier gepresenteerd in populaire wetenschapsbladen' (p. 24). En ik voeg daaraan toe: om nog te zwijgen van onze kwaliteitskranten en andere zichzelf respecterende media.

'Aangeboren' gelijkstellen met 'onveranderlijk' is ook problematisch. Volgens de auteurs is 'onveranderlijk' geen wetenschappelijke term. Ze stellen zich dan de merkwaardige vraag: 'Kunnen we een wetenschappelijke term vinden die onveranderlijkheid van aangeboren eigenschappen tot uitdrukking brengt?' Jawel, zou men met natuurwetenschappelijk geïnspireerde psychologen kunnen zeggen, er bestaat in de persoonlijkheidspsychologie een concept als 'stabiliteit' van persoonlijkheidstrekken. Maar of dat een afdoend antwoord is moeten we betwifelen. Een persoonlijkheidstrek, voor zover we die niet aanzien als louter genetisch bepaald, is nog iets anders dan een fundamentele seksuele oriëntatie zoals homoseksualiteit.

Ik ging nu even voorbij aan een wetenswaardig en leuk stukje geschiedenis. Voor zover ik dat kan zien lijken de (westerse) geesten pas recent rijp om homoseksualiteit te zien als een niet verworven hoedanigheid. Dit is een misvatting. Die idee is veel ouder. Tot deze vaststelling komen de auteurs wanneer ze zich de vraag stellen: 'Wat bedoelen we wanneer we zeggen dat een eigenschap zoals homoseksualiteit aangeboren is?' (p. 15). Immers

– de titel van het boek verwijst ernaar – ‘over homoseksuelen wordt soms gezegd dat ze *zo zijn* of *zo geboren zijn*’ (p. 15, cursivering van de auteurs). Achtereenvolgens komen antieke, middeleeuwse en negentiende-eeuwse auteurs aan het woord, die laten zien dat het antwoord op de vraag naar het aangeboren zijn van homoseksualiteit meestal positief was. Zelfs een van de eerste voorvechters van homorechten in de negentiende eeuw, de arts Magnus Hirschfeld, meende ‘dat homoseksualiteit natuurlijk en aangeboren is en om die reden was het onzinnig om homoseksuelen strafrechtelijk te vervolgen, zoals toentertijd het geval was in Duitsland en vele andere landen’ (p. 19). Een pleidooi voor het accepteren van homoseksualiteit ‘ex natura sua’, terwijl de dominante opvatting net was dat homoseksualiteit tegennatuurlijk is. Toevallig stootte ik kort na het lezen van dit boek in een bundel essays van Wim Simons (1970) op een stuk over Aäron Aletrino (pp. 59-63). Arnold, zoals hij zich liet noemen, geboren in 1858 in Amsterdam, werd gemeente-arts en arts van de brandweer in Amsterdam en lector in de criminele antropologie. Hij publiceerde heel wat geschriften waarin hij homoseksualiteit bestempelde als een normale variëteit en de gangbare mening bestreed dat ze een perverse afwijking zou zijn. Hij vertaalde ook het werk van de reeds genoemde Magnus Hirschfeld.

Een pittig detail is dat men toen de term ‘uranisme’ gebruikte. Deze term is afgeleid van de Griekse god Uranus. De in Plato’s *Symposium* voorkomende Ερως ουρανιος is op zijn beurt afgeleid van de bijnaam van Aphrodite, Ουρανις, die volgens Hesiodus zonder tussenkomst van een vrouw uit de in zee geworpen geslachtsdelen van de hemelgod Uranus werd verwekt (INL, 2007). Het woord werd bedacht door de theoloog en jurist Karl Heinrich Ulrichs, een van de eerste voorvechters op het gebied van de homo-emancipatie. Volgens Ulrichs was ‘uranisme’ een normale aanleg die voortkomt uit de vrouwenziel die in sommige mannen huist. Daarom vond hij dat homoseksualiteit niet strafbaar mocht zijn. De term ‘homoseksualiteit’ is afkomstig van de Duitse journalist Karl Maria Kertbeny (1824-1882)³.

1 Eros Uranios

2 Urania

3 Deze informatie heb ik via Wikipedia.

In de twee volgende hoofdstukken worden de biologische en evolutionaire kwesties aangepakt. Kunnen dieren homoseksueel zijn? ‘Kunnen we iets bijleren over de eigen aard en de oorsprong van menselijke homoseksualiteit door in te zoomen op vergelijkbare fenomenen in de dierenwereld?’ (p. 31) De dierenwereld levert ons ook hier weer niet alleen fantastische, maar zelfs hilarische verhalen, vooral wanneer bij deze verhalen de beschouwingen en reacties van mensen betrokken worden bij het zien van fenomenen die ze op het eerste gezicht niet van dieren zouden verwachten. Zo bleek men reeds halfweg de negentiende eeuw te weten dat homoseksualiteit, met inbegrip van volledige copulatie, in het insectenrijk voorkwam, met name bij vuurvliegjes en bij meikevers. Wetenschappers argumenteerden dat het daarbij ofwel om vergissingen ging ofwel om mannetjes die een voorkeur hadden voor seksuele omgang met mannetjes, ook wanneer vrouwtjes aanwezig en beschikbaar waren. Sommigen beweerden zelfs dat dit homoseksuele gedrag een uiting was van degeneratieve processen. Maar allemaal waren ze het erover eens dat dit gedrag bij insecten – en uiteraard bij andere dieren en ook bij mensen – moreel verwerpelijk was. Aan deze en andere vormen van maatschappelijke appreciatie (meestal ‘depreciatie’) besteden de auteurs heel wat aandacht. Tot ver in de twintigste eeuw werd homoseksueel gedrag, ook bij dieren, het voorwerp van moralisering (het is zedenbederf), criminalisering (‘dierlijke homoseksualiteit werd in het verleden niet alleen moreel, maar ook strafrechtelijk veroordeeld’ (p. 44)) en medicalisering (met termen als ‘pervers’, ‘bizar’, ‘afwijkend’, ‘abnormaal’, ‘atypisch’). ‘Het kerkelijk gezag wees menselijke homoseksualiteit af als een zonde, de wereldlijke autoriteiten veroordeelden het fenomeen als een misdaad en ten slotte spraken psychiaters en psychologen van een afwijking – ‘een ziekelijke afwijking van het seksuele instinct’ (p. 45). Begin eenentwintigste eeuw zijn nog vele sporen van deze attitudes merkbaar, niet alleen in kerkelijke kringen, maar ook in de bevolking, bij wereldlijke autoriteiten in conservatieve landen en bij sommige hulpverleners. Zelf sprak ik niet zo lang geleden met een man die herhaaldelijk van zijn collega’s therapeuten te horen kreeg dat zijn homoseksualiteit wellicht terug te voeren was tot een fout gelopen moederbinding.

‘Als het over menselijke individuen gaat, verwijst de term “homoseksualiteit” naar een waaier van fenomenen’ (p. 66). Dit hebben de auteurs onder-
tussen uitgebreid gedocumenteerd. Deze documentatie gaat gepaard met

een interessant onderscheid, dat ze deels ontleen aan hun studie van de vraag naar dierlijke homoseksualiteit. Men kan de vraag 'hoe homoseksueel' een dier kan zijn, uithalen in verschillende concepten: gedragingen, verlangens, voorkeuren, oriëntaties en identiteiten. Het lijkt geen twijfel dat homoseksuele gedragingen veelvuldig voorkomen in het dierenrijk, niet alleen bij de reeds vermelde insecten, maar ook bij vogels en bij zoogdieren. De vraag of er sprake kan zijn van homoseksuele verlangens wordt anders beantwoord naargelang de wijze waarop men verlangen definieert. '... de overweldigende meerderheid van individuen die veel moeite doen om een seksuele partner te benaderen en te bemachtigen, wordt daadwerkelijk gedreven door seksueel verlangen' (p. 70). Nu is verlangen een van de thema's waarover filosofen volgens de auteurs erg van mening blijven verschillen. Onderzoek wijst uit dat voorkeuren (gedefinieerd als observeerbare keuzes op gezette tijden) en oriëntaties (als stabiele voorkeur) wel degelijk bij dieren voorkomen, oriëntaties komen bijvoorbeeld bij bepaalde soorten dolfijnen vaak voor. Het concept 'identiteit' is een moeilijke! Immers, spreken over een homoseksuele identiteit impliceert de veronderstelling dat er sprake is van zelfbewustzijn en dat is voor de meeste onderzoekers, wanneer het over dieren gaat, een brug te ver. In hun conclusie bij dit hoofdstuk stippen de auteurs wel aan dat wetenschappelijk onderzoek bij dieren ons inderdaad – mits de nodige voorzichtigheid – kan helpen bij het begrijpen van menselijke homoseksualiteit. Rode draad is de stelling 'homoseksualiteit is natuurlijk in die zin dat ze niet alleen voorkomt bij mensen, maar ook in andere delen van de levende natuur' (p. 85). Deze vaststelling vormt de leidraad in de volgende drie hoofdstukken.

Ik ga slechts kort in op de kwestie van homoseksualiteit als evolutionaire paradox. Adriaens en De Block komen tot de vaststelling dat de paradox wellicht maar schijn is en dat deze idee vooral ingegeven is door een onnauwkeurige en ongenueanceerde visie op homoseksualiteit. We kennen allemaal mannen en vrouwen die ooit huwden en kinderen kregen, voordat ze zich als homoseksueel gingen outen en in een homorelatie stapten. Afwijkend seksueel gedrag, niet alleen homoseksualiteit, werd in de loop van de negentiende eeuw in hoge mate gemedicaliseerd en gepsychiatriiseerd (zie ook Michel Foucault, 1976). Dat roept de vraag op of homoseksualiteit een ziekte is.

In hun bespreking van 'une liaison dangereuse: psychiatrie en homoseksualiteit' (p. 147) tonen de auteurs dat men homoseksualiteit gaandeweg minder ging zien als een keuze voor het kwade en meer als een medisch of psychologisch probleem. Volgens de auteurs stimuleerde de toenemende politieke bezorgdheid over de vitaliteit en gezondheid van volkeren en naties deze medicalisering. Slechts moeizaam en geleidelijk kwam homoseksualiteit los uit het amalgaam van afwijkingen dat met de term 'perversie' werd aangeduid, een term die 'al in de middeleeuwen en de renaissance gebruikt werd om te verwijzen naar elke overtreding of afwijking van een goddelijke norm' (p. 150). Eind negentiende eeuw, onder invloed van het werk van Krafft-Ebing, won de overtuiging veld dat men seksuele afwijkingen moest begrijpen als psychologische fenomenen. 'Psychologisch' betekende ook: 'een wezenlijk deel van de persoonlijkheid' (p. 157). Sigmund Freud meende dat homoseksualiteit altijd het gevolg was van een fixatie (een blijven steken in een vroegkinderlijke ontwikkelingsfase), maar dat het geen ziekte was, want geen verdediging tegen een trauma in de oedipale sfeer of in verband met castratieangst.

In de eerste helft van de twintigste eeuw kwam de seksuologie op, een soms expliciet politiek geïnspireerde beweging die homoseksualiteit en andere ongewende vormen van seksualiteit trachtte te legitimeren als een belangrijke en relatief ongevaarlijke bron van lust. Maar daarmee wonnen ze niet het pleit, want vanaf de jaren vijftig werden ze ingehaald en voorbijgestoken door de DSM. Werd homoseksualiteit in de eerste versies betiteld als perversie en als seksuele afwijking, daar kwam vanaf 1974 verandering in; onder invloed van onder meer Robert Spitzer werd homoseksualiteit niet meer vermeld als psychische stoornis. Toch verdween de term homoseksualiteit niet volledig; pas in versie III in 1987 sneuvelde de categorie 'ego-dys-tonic homosexuality'. Het lijden werd een criterium van onderscheid tussen gezonde en zieke seksualiteit. Met uitzondering natuurlijk van het domein van de pedoseksualiteit; dat een pedoseksueel geen lijdensdruk zou ervaren betekende niet dat zijn seksuele oriëntatie als gezond werd beschouwd.

'Een halve eeuw geleden was het volstrekt normaal te beweren dat homoseksualiteit een ziekte is. Tegenwoordig worden verdedigers van diezelfde stelling zelf als ziek beschouwd.' (p. 195) Tot slot van het boek openen de auteurs daarmee op een originele manier een soort 'achterkant van de

medaille'. Na de vraag of homoseksualiteit een ziekte is komt de vraag of **homofobie** een ziekte is. De auteurs verantwoorden deze thematisering als volgt: het verband tussen attitudes en overtuigingen is het centrale onderwerp van dit laatste hoofdstuk. De negatieve attitudes – de auteurs spreken liever van 'homonegativiteit' dan van homofobie – kennen een heel lange geschiedenis. Denken we maar aan de invloed van het natuurwetsdenken: de opvatting dat het doel van huwelijk en seks in de eerste plaats de voortplanting is. Deze theorie gaat terug tot Thomas van Aquino in de dertiende eeuw.

Onderzoek wijst uit dat er op het niveau van de bevolking als geheel 'een positieve correlatie bestaat tussen de morele aanvaarding van homoseksualiteit en de overtuiging dat homoseksualiteit aangeboren is' (p. 208). Het bijzondere is dat de overtuiging 'homoseksualiteit is aangeboren' zowel tot een positieve als tot een negatieve attitude kan leiden. Positief betekent dat de tolerantie toeneemt, negatief dat de (morele) veroordeling toeneemt. Psychologisch essentialisme, dit wil zeggen de overtuiging 'dat individuen van dezelfde soort op een dieper niveau fundamenteel gelijksoortig zijn' (p. 209), kan gepaard gaan met een negatieve attitude ten opzichte van een bepaalde groep, maar evengoed met een positieve attitude. En dat is bij homoseksualiteit in sterke mate het geval. Tot slot van dit hoofdstuk laten de auteurs via enkele onderzoeken zien dat beleid en maatschappelijke actie wel degelijk van invloed kunnen zijn op tolerantie ten opzichte van homoseksualiteit en tegelijk op het welzijn van individuele homoseksuelen. In een samenleving waar gelijke rechten gewaarborgd zijn (bijvoorbeeld in Californië) 'rapporteren niet getrouwde homoseksuelen niet meer of minder psychologisch welbevinden dan getrouwde homoseksuelen' (p. 228); en 'het legaliseren van het homohuwelijk in Massachusetts werd bijna onmiddellijk gevolgd door een groter geluksgevoel bij homoseksuelen in de staat (Gonzales, 2014)' (p. 228).

Het boek eindigt dus met een optimistische noot. Als je het gehele boek gelezen hebt, heb je intussen genoten van een consistente en transparante opbouw, een heldere betoogtrant, leuke, rake, grappige en schrijnende voorbeelden en anekdotes en kritische vragen en opmerkingen van de auteurs bij vroeger en huidig theoretisch werk, onderzoek en beleid.

Referenties

Foucault, M. (1976). *Histoire de la sexualité. I. La volonté de savoir*. Paris: Gallimard.

INL (Instituut voor Nederlandse Lexicologie) (2007). www.inl.nl is een webkanaal via hetwelk men kan zoeken in de bestanden van verschillende Nederlandse bibliotheken.

RK Documenten (2014). *Homoseksualiteit*.

www.rkdocumenten.nl/rkdocs/index.php?mi=650&dos=308

Simons, W. J. (1970). *Hakken en spaanders. Kleine curiosa uit de Nederlandse en Vlaamse letteren*. Amsterdam: De Bussy Paperbacks.